

Kristiina Ross

eesti keele instituudi juhtivateadur,
vana kirjakeele uurija

Hiiglaste õlgadel: Eduard Ahrensi osa eesti kirjakeele loos¹

Eduard Ahrensi suurteose „Eesti keele Tallinna murde grammatika” („Grammatik der Ehstnischen Sprache Revalschen Dialektes“) esimene trükk ilmus 1843. aastal. Poolsada aastat hiljem kirjutas Villem Reiman: „Eesti kirjaviis ja Eesti keeleuurimine seisab Eduard Ahrensi õlade pääl. Nagu Iisraeli esimene kuningas Saul tervest rahvast pääjagu pikem oli, nõnda ulatab uue aja grammatikus Eduard Ahrens teistest keeleuurijatest üle.” (Reimann, Ahrens 1894: 1) Praegu, mil Ahrensi grammatika ilmumisest möödub varsti juba 175 aastat, on need Reimani sõnad endiselt jõus: eesti kirjaviis ja eesti keele uurimine seisavad ikka veel Eduard Ahrensi õlgadel. Tema loodud kirjaviis on tänini kasutusel ning tema grammatikaga kehtestatud kirjeldusmustreid tarvitatakse põhijoontes ikka veel.

Kõnekujund „hiiglaste õlgadel seisma”², millele Reiman oma sõnastuses toetub, usutakse pärinevat 12. sajandi uusplatonistlikult filosoofilt Bernard de Chartres’ilt, kes ütles, et me ei näe oma eelkäijatest kaugemale mitte sellepärast, nagu oleksime pikemad või nagu oleks meie pilk teravam, vaid ainult tänu sellele, et saame toetuda varem elanute avastatule. Iga ajastu väljapaistvaimadki inimesed on nagu kääbused, kes seisavad eelnevate põlvkondade hiiglaste õlgadel. Ahrens oli kahe ajastu piiril tegutsenud kultuurihiiqlane *par excellence*. Varasemat traditsiooni läbi ja

¹ Kirjutise aluseks on 10. augustil 2017 Kuusalus Eduard Ahrensi mälestuskivi avamisele pühendatud konverentsil peetud ettekanne.

² Kujundi ladinakeelne lähtevariant *gigantum humeris* on võetud ka Tallinna ülikooli tõlkeliste humanitaarteaduse tekstide raamatusarja pealkirjaks, vt <https://www.tlu.ee/et/kirjastus/valjaannetest/Gigantum-Humeris>.

lõhki tundes asus ta seda raevukalt kritiseerima ja ümber tegema ning pani aluse täiesti uuele lähenemisele eesti keele käsitlemisel. Tema grammatika tähistab üleminekut vanadelt saksa ja ladina kirjeldusmustritelt soome eeskujude järgimisele. Õieti oli see pööre nii sügav ja põhimõtteline, et arvatavasti ei osanud Ahrens ise aimatagi, milleni see lõpuks välja viib.

Eduard Ahrens (1803–1863) sündis Tallinnas, õppis Tallinna toomkoolis ja Tartu ülikooli usuteaduskonnas, mille lõpetas 1824. aastal, täiendas end seejärel mõnda aega Saksamaal ja Prantsusmaal ning asus pärast lühikest töötamist koduõpetajana alates 1837. aastast teenima pastorina Kuusalus. Just pastorikutse pani ta sügavamalt huvi tundma eesti keele vastu. Nii nagu tema eelkäijad Heinrich Stahl, Johannes Gutsclaff, Heinrich Göseken, Johann Hornung, August Wilhelm Hupel ja mitmed teised Eesti pinnal tegutsenud luterlikud saksa pastorid, tegeles temagi eesti keele uurimise ja arendamisega selleks, et Jumala sõna eestlastele paremini selgitada. Reformatsioonist möödunud kolme sajandi jooksul oli Ahrensi ajaks loodud juba soliidne eesti kirikukeel, millesse olid tõlgitud piibel, katekismus, palvetekstid, suur hulk kirikulaule ja natuke muudki usulist kirjandust. See keelevariant oli „valmis saanud” 1720.–1730. aastatel pietistlike kirjameeste teostes, eeskätt nende toimetatud ja täiendatud kirikukäsiraamatus, ning 1739. aastal oli sellesse keelde tõlgitud piibel. Niisiis ajaks, mil Ahrens Tartu ülikooli lõpetas ning veidi hiljem Kuusalus tööle asus, oli see allkeel juba sada aastat vana. Sealjuures oli too keelekuju püsinud kirikukirjanduses tõesti täiesti muutusteta. Piibli teine trükk oli 1773. aastal ilmunud ühegi keelelise õgvenduseta ja alles 3. trükis, mida just neil Ahrensi ülikooli lõpetamise ja tööle asumise aastatel pisut erinevates variantides mitu korda välja anti, tehti väikesi muudatusi. Aga need ei puudutanud kuidagi keele üldist ehitust.

Sada aastat on sedavõrd pikk aeg, et Ahrensi ajaks vajab kirikukeel juba oma vanuse tõttu kohendamist. Elav kõnekeel tardunult säilinud kirikukeele ümber oli vahepeal kindlasti palju teisenenud. Eriti oluliselt oli aga muutunud keele arendajate arusaam sellest, missugune peaks hea kirjakeel olema: kas võimalikult lähedal kõneldud keelele või pigem kunstlikult kultiveeritud. Kirikukirjanduse kõrvale oli sünenud ilmalikku kirjavara, milles näiteks Äksi pastor O. W. Masing tarvitas hoopis uut laadi keelekuju. Muidugi kinnitasid kõik luterlikud pastorid 16. kuni 19. sajandini, et nad talitavad kirjakeelt arendades Martin Lutheri näpunäidete järgi, kes

oli kutsunud tõlkijaid üles „kirjatähtedest lahti laskma” ning rõhutanud, et õiget ja head saksa keelt tuleb õppida „lihtrahvalt turuplatsil, emadelt kodus ja lastelt tänaval” (vt Luther 2000: 83–96). Tema enda tõlge, mis sai lõpliku kuju 1545. aastal, ongi väga hoogsa ja mahlaka keelekasutusega. Pärast selle valmimist arenes keeleline mõte aga Saksamaal edasi ning võttis uusi suundi (ehkki Lutheri tõlketekst ise jäi puutumatuks autoriteediks vähemalt kuni pietismi tekkeni). Erinevate uute vaadete mõjuväljas olid tegutsenud ka kõik Eesti piiblitõlkijad. Eesti aladel tegi kogu kirjakeele loomise muidugi eriti keeruliseks asjaolu, et pastorid, kes keelt arendasid, ei osanud seda emakeelena, vaid olid selle võõrkeelena omandanud, sageli alles täiskasvanueas. Võõrast keelt on lihtsam kunstlikult reeglistama asuda. Nõnda juhtus, et 17. sajandi keskpaigaks jõudis eesti kirikukeel tegelikult kõnekeelest väga kaugemale ja paljud tõlkijad uskusid, et nii see peabki olema, sest talupojad lihtsalt ei oska õiget keelt rääkida. Näiteks väitis Heinrich Göseken oma grammatika lauseõpetuses: „Enamik [eesti keele lauseõpetuse] reegleid langeb kokku ladina ja saksa omadega, kuid talupoeg ei võta lauseõpetuse reegleid alati arvesse.” (Kingisepp jt 2010: 219) Pietistide eesti kirikukeel oli 18. sajandi alguseks, mil kirjakeele standard oma püsiva kuju sai, kõnekeelele taas mõnevõrra lähemale tulnud, ent üldiselt oldi 17. ja 18. sajandil veel veendunud, et eesti keele peakeel (*Hauptsprache*) on saksa keel ning eesti keelt tulebki saksa keele eeskujul kultuursemaks muuta. Paljud sakslased jäid sellele seisukohale ka 19. sajandil.

Ometi hakkasid 18. sajandi lõpust sakslaste hulgas levima ka hoopis uued ideed. Johann Gottfried von Herderi ja teiste mõttevoolus hakati üha enam nägema iga üksiku kultuuri ja keele unikaalsust ning hindama selle eripära. Tekkis huvi saksa keelest erinevate keelte vastu ja selle vastu, mis nendes keeltes on omapärast. Ühtlasi süvenes arusaam keelesugulusest. Juba 1780. aastal kirjutas August Wilhelm Hupel oma grammatikas, et „eesti keel näib olevat soome keele õde”. 19. sajandi algusest sai sugulus soome keelega eesti keele kirjeldamisel tasapisi valdavaks lähtekohaks. Soome keeleõpetusest võeti eeskujul nii eesti keele muutmissüsteemi käsitlemisel kui ka senisest sobivama kirjaviisi otsingutes. Uutest ideedest ajendatud kirjutised ilmusid eeskätt ajakirjas *Beiträge* (1813–1832), aga ka mujal.

Eduard Ahrens oli nende käsitlustega tuttav ja läks uute ideedega kaasa. Ta oli veendunud, et eesti keel on „soome keele tütar”, ning võttis

kirjakeele täiustamisel kõiges eeskuju soome keelest. Senise, ülemsaksa kirjutusviisist lähtunud tava asemel töötas ta välja uue, soomepärase kirjaviisi, milles pikka täishäälikut tähistatakse alati kahe tähega, lühikest ühega ning

Senise, ülemsaksa kirjutusviisist lähtunud tava asemel töötas Ahrens välja uue, soomepärase kirjaviisi, mis põhijoontes kehtib tänini.

mis põhijoontes kehtib tänini. Tema vormiõpetus on esimene süstemaatiliselt viimistletud ülevaade, mis lähtub soome mustritest. Grammatika teises trükis (1853) ilmunud lauseõpetus toetub rahvaehtsatele näitelausele.

Ahrens nägi väga selgesti kaasaegse eesti kirjakeele vajadusi ja takistusi selle arendamisel. Ta leidis, et saksa literaadid pole võimelised võõrast keelt „puhtana” arendama, ning kritiseeris hari-

matuid eestlasi selle eest, et nad „tunnevad sakslaste vaimse üleoleku ees nii sügavat aukartust, et ei julge üldse omaenese keeleoskust järgida, vaid võtavad kirikukeele ikke sõgedalt oma kanda”, ja haritud eestlasi sellepärast, et nad „polegi enam võimelised eesti keeles mõtlema”.

Hoolimata läbinägelikkusest, mida Ahrens eesti kirjakeele olukorra analüüsimisel ilmutas, ning tema tohutust panusest selle parandamisse, ei osanud ta eesti keeles näha tulevast suveräänset kultuurkeelt. Selline arenguvõimalus lihtsalt ei läinud talle korda. Teda huvitas ainult kirikukeel kui jumalasõna levitamise tööriist. Seetõttu ei kujunenud tal erilist mõttekaaslust ka tollaste eesti rahvuslike suurkujude, Friedrich Reinhold Kreutzwaldi ja Friedrich Robert Faehlmanniga. Kitsalt keeleliste arusaamade vallas olid Faehlmanni ja Ahrensi vaated küll lähedased, kuid ka sellel pinnal läksid nad omavahel tülli. Ahrensi vastuolulised suhted eesti rahvusliku liikumise eestvedajatega ning hilisemas eesti kultuuriloos ilmnev mõningane nõutus tema hindamisel on eeskätt tingitud tema sotsiaalsest positsioonist baltisaksa pastorina ning seisuslikku ühiskonda väärtustavast maailmapildist.

Ahrensi aega võib muu hulgas iseloomustada vastuseisu kaudu ratsionaalse valgustuse ja romantilise rahvusluse vahel. Tollases mõttemaailmas elasid kõrvuti lugupidamine teaduslikkuse vastu ja kirglik romantiline müütidelembus. Tärkav eesti rahvuslus vajab müüte, aga Ahrens kritiseeris Faehlmanni „Koitu ja Hämarikku” ja Kreutzwaldi „Kalevipoega” teadlase vaatenurgast, tuues esile nende kauguse rahvaehtsast folkloorist.

Baltisakslasena oluiski Ahrensil keeruline eestlaste rahvuslikule müüdile kaasa elada. Seda ei suutnud ka teine võimas eesti keele uurija Ferdinand Johann Wiedemann, kellele eesti keel oli lihtsalt üks kirjeldamise objekt muude keelte seas. (Rätsep 2005, vt ka Wiedemann 2014). Väga selgelt on oma positsiooni siinsete põliselanike rahvusluse määratlenud ka kolmas tollane baltisakslane, läti keeleuurimise suurkuju August Bielenstein, kes rajas küll oma kaheosalise grammatikaga (1863–1864) võrdlev-ajaloolise läti keeleteaduse ning uuris põhjalikult ka läti rahvalaulu ja kultuuripärimust, kuid tunnistas, et tegi seda eeskätt teaduslikust huvist, mitte läti rahva heaolu edendamiseks. (Kļaviņa 2002). Ükski neist kolmest baltisakslasest, ei Eduard Ahrens, Ferdinand Johann Wiedemann ega August Bielenstein, ei uskunud eesti ja läti rahva tulevikku ega üritanud edendada siinsete põliselanike rahvuslust, ometi saab neid pidada eesti ja läti rahvuskultuuri hiiglasteks, kelle õlgadel tänini seistakse.

Viidatud kirjandus

- Kingisepp, Valve-Liivi; Ress, Kristel; Tafenau, Kai 2010. Heinrich Gösekeni grammatika ja sõnastik 350. Tartu: Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituut, lk 219.
- Kļaviņa, Sarma 2002. Die werke von august bielenstein – eine bedeutende quelle der indoeuropäistik des 19. jahrhunderts. <http://www.vvk.lv/index.php?sadala=157&id=371> (vaadatud 15.06.2017).
- Luther, Martin 2000. Kiri tõlkimisest. – Vikerkaar 2–3, lk 83–96.
- R[eiman], Willem; Ahrens, Eduard 1894. – Eesti Üliõpilaste Seltsi album. Teine leht. Tartu.
- Rätsep, Huno 2005. Wiedemanni fenomen. – Oma Keel 1, lk 14–21.
- Wiedemann, Ferdinand Johann 2014. Mälestusi minu elust. Teateid ja üles-tähendusi minu sugulaste kohta, kogutud St. Peterburis 1858. aastast alates. Tõlkinud Anti Lääts; toimetanud Jaak Peebo. Ajajõe tagant. Tartu: Ilmamaa.